

ПРОЯВИ ТОЛЕРАНТНОСТІ ТА ІНТОЛЕРАНТНОСТІ У ЗМІСТІ ЕТНІЧНИХ СТЕРЕОТИПІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Термін "толерантність" важко перекласти на українську мову. Прямий його переклад – "терпимість" (від глаголу "терпіти") означає спокійне, терпляче ставлення до чогось украй неприємного, що викликає роздратування, обурення, біль та інші, але завжди негативні переживання. Сучасне розуміння толерантності передбачає доброзичливість, повагу та визнання інших, визнання їх прав на свій спосіб життя, ставлення до них як до себе.

Економічна, політична і культурна інтеграція, що характеризується міграцією грошових, людських і виробничих ресурсів у масштабах всієї планети, а також зближенням культур різних країн, має, окрім очевидних позитивних переваг, також і негативну сторону – конфлікти, що виникають між представниками різних етнічних груп, що проживають на одній території і які незрідка носять кримінальний характер. Виникнення радикальних рухів, націоналістично налаштованих угруповань – окремих випадок невирішених проблем подібної взаємодії.

У сучасній Україні в певному сенсі склалися "сприятливі" умови для реалізації проявів інтолерантності та націоналізму. Погіршення соціально-економічної ситуації і зростання політичної напруженості в українському суспільстві безумовно вносять негативний вклад до розвитку міжнаціональних стосунків. У цьому сенсі надзвичайно важливим стає питання про вивчення механізмів міжгрупового сприйняття в міжнаціональних стосунках, одним з яких є механізм стереотипізації як явище атрибуції рис, коли індивідуї приписуються характеристики виходячи з його групового членства. На практиці далеко не кожному українцеві доводиться багато спілкуватися з представниками інших національностей, аби мати можливість скласти про них свою особисту думку, проте стійкі уявлення про них, що формуються під впливом літератури, ЗМІ, колективного соціального досвіду, політичної агітації, неминує впливають на характер взаємодії [2].

Вважається, що більшості населення України не притаманні крайні націоналістичні переконання, проте допускається припущення про наявність потенційної, латентної етнічної інтолерантності, нетерпимості, яка не виражається, не усвідомлюється і не реалізується [5]. На сучасному етапі розвитку українського суспільства гостро постає питання залучення молоді в радикальні угруповання правого толку в той віковий період, коли в людини гостро постає питання про її самоідентифікацію – її місце у світі інших людей.

Специфічною рисою націоналізму в Україні є його роздвоєність: з одного боку, це класичний український націоналізм західних регіонів, що існує в тій або іншій формі впродовж всієї історії, і з іншого боку – сучасний розвиток так званого "нового" націоналізму, який влаштувався в центральних і східних областях. Якщо класичний український націоналізм відноситься до ідеї расизму з великою обережністю, то представники так званого "нового" націоналізму цю тему, навпаки, активно експлуатують. На сучасному етапі радикальні угруповання правого толку не мають впливу на політичну сферу: їх потенціал зосереджений в руках десятка неформальних угруповань скинхедів і близьких до них формувань (не всі націоналісти відносять себе до руху "скинхедів"). На сьогоднішній день їх діяльність зводиться до вуличних сутичок, маршів, мітингів, пропанди і популяризації своєї ідеології в мережі Інтернет.

У світлі цього надзвичайно важливим стає питання про вивчення механізмів міжгрупового сприйняття в міжнаціональних стосунках, одним з яких є механізм стереотипізації. Дослідниками міжетнічної взаємодії наголошується багатофункціональність етнічних стереотипів, де особливу важливість має функція психологічного самозахисту етносу [4]. В разі неформальних угруповань правого толку стереотипи можуть виконувати саме цю функцію на тлі політичної нестійкості і соціально-економічного незадоволення.

Метою даного дослідження є виявлення особливостей етнічних авто- і гетеро-стереотипів у представників сучасної молоді України.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення наступних конкретних завдань:

1. Виявити наявність і характер етнічних авто- і гетеро- стереотипів у осіб з крайніми націоналістичними переконаннями.
2. Виявити наявність і характер етнічних авто- і гетеро- стереотипів у осіб без крайніх націоналістичних переконань.
3. На основі порівняльного аналізу виявити відмінності етнічних стереотипів в цих двох групах випробовуваних, які можуть робити вплив на характер сприйняття і відношення випробовуваних до різних національностей.

Як основний метод виявлення етнічних стереотипів був вибраний метод вільних асоціацій, який, являючись передвісником проектних методик дослідження особистості, має досить велику валідність [1]. Вибір методу вільних асоціацій пояснюється так само його головною специфікою - випробовуваному пропонується назвати всі слова-реакції на слово-стимул-реакцію протягом однієї хвилини, при цьому особлива увага приділялася першим реакціям. Стимульним матеріалом слугують 12 слів етнонімів: азербайджанець, американець, англієць, африканець, єврей, китаєць, німець, росіянин, українець, француз, чеченець, естонець.

Для дослідження емоційно-оцінкового компонента етнічного стереотипу як додаткова методика був використаний набір з 10 біполярних шкал з оцінними характеристиками [6], по яких випробовуваний повинен був оцінити кожен з 12 національностей, використовуваних в асоціативному методі. В ролі випробовуваних виступили жителі Києва, всього 90 чоловік, чоловічої та жіночої статі, у віці від 20 до 26 років, причому 45 з них за власним твердженням мають крайні націоналістичні погляди, і 45 з них таких поглядів не мають.

Оскільки основний метод цього дослідження передбачає відносну свободу відтворення асоціацій, був отриманий досить об'ємний матеріал, що складається зі слів іменників, прикметників, дієслів, а так само ідіоматичних виразів, які дозволяють не лише виявити наявність стереотипів, але так само прослідити загальний контекст реакції. Всі асоціації, отримані в процесі дослідження, аналізувалися виходячи з когнітивної і емоційної складових, включених в стереотип.

Когнітивною складовою стереотипу ми називаємо семантичні категорії, як правило, позбавлені "особистісного" відношення, такі, що відображують яскраві наочно-змістовні риси, включені в образ людини іншої національності. Це знання про об'єкт, що є в респондента.

Емоційний аспект стереотипу - переживання - ми розглядали, ґрунтуючись на диференціальній теорії емоцій Ізарда. Було виділено 10 базових емоцій: інтерес-збудження, задоволення-радість, здивування, горе-страждання, гнів-лють, відрива-огида, презирство-зневага, страх-жах, сором-соромливість, провинарозкаяння [3].

Для обробки результатів асоціативного методу нами був використаний метод контент-аналіза, що дозволив звести обширне поле асоціацій до найчастіше згадуваних тем. Таким чином, виділені нами теми є переліком стереотипних реакцій, який ми розташували в рейтинговому порядку. Кожній темі приданий ранг - місце в рейтингу, а також процентне співвідношення, вказує на частоту згадки цієї теми серед респондентів.

В результаті аналізу були виявлені значні відмінності між двома групами випробовуваних в емоційному компоненті стереотипів. В цілому, в осіб з крайніми націоналістичними поглядами переважає емоційно-оцінний тип реагування. Це виявляється не лише відносно валентних, тобто емоційно значущих національностей (таких як азербайджанець, африканець, єврей, німець, українець, росіянин, чеченець). "Особистісний" характер реакцій полягає в явно негативній оцінці азербайджанців, африканців, євреїв, чеченців, і згадці про шкоду, яку вони несуть для європейських націй. У меншій мірі негативну оцінку отримали китайці – їх респонденти оцінили як безпечних і неагресивних в даний час, таких, що проте несуть певну небезпеку в потенціалі. Висока народжуваність, демографічні проблеми, вказівка на велику кількість китайців (73% в I і 67% в II групах); характерні особливості зовнішності – низьке зростання, жовта шкіра, вузькі очі (60% і 80%); товари китайського виробництва (53% і 60%) – найбільш стереотипні реакції, що часто зустрічаються, в обох групах. Реакція страху в першій групі виражена в тому, що образ китайця становить стереотипи небезпеки, епідемії (47%).

Відносно національностей азербайджанець, африканець, єврей і чеченець простежується образ ворога, переважають емоції страху, гніву і відрива. Розглянемо найбільш характерні стереотипні реакції відносно цих національностей.

Азербайджанець. Провідною темою в асоціаціях осіб з крайніми націоналістичними поглядами (умовно назвемо цю групу першою) є тема агресивності і нахальства азербайджанців (67%), що демонструє базові емоції страху і гніву, за нею йде емоція відрива - грізнь, неприємний запах, підвищена волосистість вихідців з Азербайджану (60%), і третє місце займає образ ворога, кримінального елемента, шкода і небезпека (53%), що знов демонструє емоцію страху. В той же час II група частіше звертає свою увагу на природні і кліматичні умови держави (емоція інтересу) - у відповідях в 60% респондентів, які в першій групі займають лише 6 місце (13%); лише потім демонструє емоцію відрива аналогічну тій, яка має місце в першій групі, - неприємний запах поту, грізнь, підвищена волосистість (53%), далі по частоті згадки розташовані народні культурні традиції - пісні, танці, тости, національна кухня (47%), що також вказує на певний інтерес до культури, який дуже слабо виражений в першій групі: тут культура і традиції згадуються в 13% випробовуваних.

Тоді як половина респондентів I групи не обійшлася без агресивних образ на адресу азербайджанців, такі тенденції спостерігаються лише в 13% респондентів II групи.

Слід відмітити особливості етнічних стереотипів першої групи - аналізуючи висловлювання відносно азербайджанців, можна відмітити, що більшість респондентів описують вихідців з Азербайджану, що проживають в Україні, тоді як друга група проявляє тенденцію до опису національних особливостей і природних умов їх країни. Про це побічно свідчить асоціація, яку ми умовно назвали "ринок": торгівля на ринку – рід заняття іммігрантів з Азербайджану – згадується половиною респондентів I групи. У II групі лише в 27% випадків згадується ця тема.

Африканець. В I групі перше місце в образі африканця займає опис первісної людини, первісна культура і її атрибути – дикі танці, барабани, напіводягнене тіло, списи, племена, проте все це носить негативний відтінок – вказівка на низький розвиток ("відсутність всякої культури").

У II-й групі той же образ первісної культури не носить оцінного характеру (жодного разу не була задана низька розвиненість африканців), і займає друге місце (53%), а перше місце займають природні і кліматичні умови Африки – пустелі, савани, джунглі, жара, сонце, пісок (87%).

У I-й групі за образом низькорозвиненої людини слідує образ ворога – небезпека, наркотики, СНІД і агресивність фігурують у відповідях 73% респондентів. Ця тема відсутня у відповідях II групи. Даний факт свідчить про існування жорсткого специфічного стереотипу, властивого радикальним націоналістам, відносно чорних африканців, що проживають поза своїм континентом.

Цікаво, що так само як і агресивність відсутня у відповідях другої групи, так і весела вдача, усмішність африканців, що займає 4 місце серед відповідей II групи, зовсім відсутня в I групі.

Порівняння африканця з твариною має місце в 40% випробовуваних з націоналістичними поглядами. У контрольній групі не відмічено жодного випадку.

Що стосується образу **єврея**, то склад етнічного стереотипу в двох груп багато в чому якісно відрізняється.

У I-й групі переважає образ ворога, небезпека, куди входить теорія про єврейську змову, сіоністський окупаційний уряд, таємний світовий вплив – у 67% респондентів.

Неприязнь, емоція відрази, разом з перерахуванням характерних особливостей зовнішності євреїв займає друге місце – 60%.

Обман, брехня, крадіжка, а також вказівка на релігію, релігійні свята, звичаї займає третє місце по частоті стереотипних реакцій – 47%.

Єврейський шовінізм, згаданий 40% респондентів, – специфічний стереотип, відсутній в контрольній групі, нарівні з образом ворога і брехливістю.

У контрольній групі реакція, що найбільш часто зустрічається, включає релігію і все що з нею пов'язане (67%); вказівка на характерні особливості зовнішності (60%); згадка грошей, бізнесу (60%); кмітливості, розум, хитрості (60%); вихованість, прихильність традиціям (53%).

Слід зазначити, що образ єврея в порівнянні з іншими національностями має найменшу кількість загальних тем у двох групах.

Чеченець. 90% радикальних націоналістів виявили реакцію ненависті, відрази і презирства відносно образу чеченця. 80% з них звернули увагу на антисоціальність і небезпеку, а також кримінальну діяльність чеченців (тут згадуються работоргівля, наркаторгівля, тероризм). Слід зазначити, що тероризм був згаданий 60 відсотками респондентів цієї групи. Вказівка на релігійну приналежність, а саме мусульманство, має місце в 60% респондентів.

У той же час реакція неприязні присутня лише в 7% респондентів другої групи. Антисоціальність і кримінал згадують всього 20%, а тероризм – 33% респондентів. Релігійна приналежність присутня у відповідях 13 відсотків. Можна зробити висновок, що акцентування уваги на шкідливості, а також різниці культур (іслам) в першій групі пов'язані між собою, тоді як друга група не звертає свою увагу на релігійну, а значить і культурну різницю. Більш того, в контрольній групі за відсутності яскраво вираженої неприязні і ненависті має місце інша емоційна реакція, яка відноситься до емоції горе-страждання, і виражена групою відповідей, вказуючих на несправедливість, образу, горе, печаль – така реакція виявлена в 47% відсотків респондентів цієї групи, і повністю відсутня в групі крайніх націоналістів. Слід зауважити, що по всіх інших темах – природа, зовнішність, перерахування національної зброї (ніж, кинджал) – кількість респондентів перевищує в другій групі.

Пригадали чеченську війну 40% націоналістів і 93% респондентів контрольної групи. При цьому тероризм пригадали 60% націоналістів і лише 33% другої групи. Війна – завжди конфлікт двох сторін, тоді як тероризм – агресивна атака на мирне населення з боку чеченських загонів. Дві групи по різному сприймають конфліктні події чеченської війни. Одна з них – націоналісти – акцентує свою увагу на агресивності чеченців, друга ж група не випускає з уваги участь в конфлікті і другої сторони, відноситься до нього не так однозначно.

Слід особливо відзначити також і менш виражену негативну оцінку характеру чеченців респондентами другої групи – 7% респондентів відзначили низький інтелект (у I групі – 33%), 13% відзначили нахабство, грубість (у I групі – 47%). Ніхто з крайніх націоналістів не процитував відомі рядки з "Козачої колицької пісні" М.Ю.Лермонтова: "Злий чечен пове на берег...", тоді як в контрольній групі це зробили 27% респондентів. Можна передбачити, що літературний образ, засвоєний людьми толерантними, без крайніх націоналістичних переконань з шкільної лави завдяки російській літературі, заміщається у націоналістів образом сучасним, почерпненим з пропагандистської літератури радикального націоналістичного толку.

Під негативну оцінку націоналістів підпали всі європейські нації – англієць, німець, француз, а також американець, росіянин і українець. Проте відносно цих націй спостерігається двоїста позиція: з одного боку має місце ідеалізація героїчного минулого європейських націй, з іншого боку – явне засудження сучасного способу життя представників цих націй і політичного курсу їх держав. Таким чином, у більшості націоналістів виявлений феномен ідеалізації минулого і фрустрації сприйняття сьогодення і майбутнього.

Подвійність реакції на слово-стимул-реакцію "*росіянин*" спостерігалася в деяких респондентів з націоналістичними поглядами: з одного боку росіян називають братами-словами, друзями (33%), з іншого боку – згадується українофобство, ворожа настроєність росіян по відношенню до українців (40%). Така тенденція відсутня в другій групі.

Пиццтво і гуляння як незмінний атрибут стереотипного образу росіян присутні у відповідях 80% респондентів обох груп. Проте провідною темою по частоті згадки в обох групах є атрибути фольклорного походження: Іван-дурень, горілка, цигани, ведмеді, балалайки, щі, личаки (зустрічається у відповідях 93% випробовуваних).

Окрім цих тем, третє місце по частоті згадки займають теми радянського минулого (комунізм, Ленін, Сталін) (40%), а також війни (46%).

Широка душа, щедрість і гостинність в обох групах присутня у відповідях 33% випробовуваних.

У цілому слід зазначити, що когнітивні стереотипні асоціації багато в чому схожі в двох групах.

Особливо слід зазначити подвійність сприйняття власної нації радикальними українськими націоналістами. Як відомо, явище етноцентризма характеризується ідеалізацією власної етнічної групи, перетворенням її в еталон, з яким порівнюються всі інші культури. Більшість респондентів не проявили тенденції ідеалізації представників своєї національності. Тут також спостерігалася подвійність позицій. Відмічений феномен ідеалізації свого героїчного минулого – починаючи від Київської Русі закінчуючи періодом українського національного руху під час та після Другої Світової війни: згадка величчя Київської Русі і Києва, українській нації як колиць всіх слов'ян, захоплення козацтвом часів національної визвольної війни Богдана Хмельницького, часті згадки Шухевича, Бандери, УПА. Емоції несхвалення (фундаментальна емоція печалі і презирства) в 40% респондентів виявляється по відношенню до сучасних українців, яких вони характеризують як бідних, слабовільних, нездібних відстояти свої інтереси, особливості українського менталітету, яку виражає фразеологізм "моя хата скраю"; спостерігається гніпоча напруга, тривожність, відчуття безвихідності. Така тенденція відсутня у представників другої групи, де переважає емоція інтересу. Це виявляється в одній з провідних позицій теми "Культура", куди включені письменники – Шевченко, Гоголь, Леся Українка, витвори мистецтва, культурні традиції і обряди, пісні, танці. Образ українців асоціюється з піснею, культурою, широкою душею, гордістю, свободою. Значно понижена фрустраційна тенденція – лише в одному випадку була задана бідність. Сало, як неодмінний атрибут стереотипного образу українця, займає перше місце в полі асоціацій українців (67% і 73% в I і II групах відповідно). Нарівні з ним по частоті згадки в першій групі виступає козацтво (67% в I, і 47% в II групі). Київська Русь і історичні імена, пов'язані з цим історичним періодом, зустрічається у відповідях 53% респондентів першої групи, тоді як в другій групі період Київської Русі згадується рідко – лише в 13% респондентів. Таким чином, можна побачити наявність так званого специфічного автостереотипу в респондентів з крайніми націоналістичними переконаннями, який корінням іде з джерел інформційного ідеологічного простору.

У зв'язку з цим необхідно відзначити, що розбіжності в когнітивній складовій етнічних стереотипів в двох групах випробовуваних незначні, що виражається приблизно в однакових мовних категоріях, якими випробовувані оперують при реконструкції образу людини іншої національності у тому випадку, коли йдеться про безоцінні характеристики. Відмінності тут швидше не якісні, а кількісні: якщо в осіб без націоналістичних поглядів безоцінні стереотипи переважають над емоційними, то в осіб з крайніми націоналістичними поглядами емоційно-оцінні стереотипи переважають над безоцінними.

Національність *німець* є значимою для осіб з крайніми націоналістичними поглядами. Сприйняття образу німця супроводжується відчуттям фрустрації сьогодення, відчуттям втрати, незадоволеності існуючим станом справ, у той же час має місце спрямованість в минуле, захоплення героїчним минулим, доблестю, арійським походженням. Тут це явище яскравіше і інтенсивніше через особливу валентність, емоційний заряд даної національності для людей з крайніми правими поглядами, хоча цей феномен має місце також у сприйнятті представників всіх європейських національностей, включаючи українця.

Отже, основні стереотипи, пов'язані з німцями як у першій, так і в другій групах, – пунктуальність, точність (60% і 73% в I і II групах відповідно); події другої світової війни (60% і 67%); пам'ятники культури, архітектура, історія (47% і 60%).

Також, одна з тих тем, що лідирують в респондентів другої групи – порнографія, тоді як в першій групі ця тема практично незначима.

Естонієць. Повільність естонців – провідний стереотип в обох групах (80%). Всі останні когнітивні стереотипні реакції менш виражені, серед них згадка географічних назв (Талін, Балтика, Прибалтика, Фінська затока) (приблизно в половині випробовуваних – 47% і 53%), боротьба за незалежність, хвилювання, пов'язані з Бронзовим солдатом, а також згадка антирадянських настроїв (33% і 40%).

Слід зазначити, що в більшості випадків контрольна група не показала емоційної реакції й зацікавленості. 7% виявили негативну реакцію (естонці "собі на думці"). Що стосується групи з націоналістичними поглядами, то тут позитивне сприйняття естонця зустрічається в 53% респондентів і виявляється в епітетах "доброзичливий", "нормальні люди", "гідність", "благородство" та ін. Негативне сприйняття зустрічається в 33% респондентів і виявляється в епітетах "тупий", "хворий", "агресивний".

Що стосується таких європейських національностей як англієць і француз, а також американець, то стереотипні реакції на ці національності в двох груп схожі. Виняток становить англієць: традиційно вважається, що рух скінхедів і футбольних хуліганів характерний для Англії, і відповідно включено в стереотипний образ англієця в I групі (47%). В II групі ця тема відсутня.

У результаті статистичної обробки (див. таблиці 1 і 2) результатів за біполярними шкалами були виявлені найбільш емоційно значимі національності для

респондентів вибірки з крайніми націоналістичними переконаннями, що виражається в найбільшій поляризації оцінок по шкалах. Після нормування даних були виділені крайні значення, які знаходяться в проміжках 0 - 1 і 4 - 5 включно.

Таблиця 1

Середнє значення оцінки національностей по кожній зі шкал у групі респондентів, що мають крайні націоналістичні погляди

№ шкали	Азерб.	Амер.	Англ.	Африк.	Євреї	Кит.	Нім.	Рос.	Укр.	Фран.	Чеч.	Ест.
1	2	1	1,067	2,533	0,733	2	1,267	1,8	2,533	3,2	0,4	3,533
2	2,667	2,9	2,6	3	3,8	3,4	2,8	1,2	0,867	1,8	3,733	3,067
3	3,333	3,466	4,267	1,533	4,466	2,733	4,133	2,067	3,067	3,6	3,667	2,6
4	1	1,933	4,2	0,333	3,333	2,2	4,467	3,667	3,667	3,533	1,133	2,6
5	4,133	1,867	0,867	4,467	3,267	3,667	0,333	2,667	1,6	1,333	4,2	1,4
6	1,133	1,933	4,067	0,467	0,933	1,067	3,867	3,6	4,2	4	0,6	3,6
7	4,333	1,867	1,067	4,133	2,067	2,4	1	2,867	1,93	1,733	4,867	1,267
8	3,867	2,533	2,2	3,733	3,33	2,667	2,267	3,267	2,667	1,467	4,867	1,467
9	1,867	2,733	2,32	1,867	1,267	1,8	2,533	4,2	4,2	4,267	1,667	2,733
10	1,333	2,4	1,867	3,333	2	1,8	1,467	2,267	2,133	2	1,267	3,667

Примітки до таблиці 1:

1 - шкала "Домінантний - Поступливий"; 2 - "Сердечний - Холодний"; 3 - "Нечестоблюбний - Честоблюбний"; 4 - "Безглуздий - Розумний"; 5 - "Охайний - Неохайний"; 6 - "Не подобається оточуючим - Подобається оточуючим"; 7 - "Урівноважений - Неврівноважений"; 8 - "Неагресивний - Агресивний"; 9 - "Нечутливий - Чутливий"; 10 - "Активний - Пасивний".

Жирним шрифтом виділені крайні значення по шкалах.

Найбільш емоційно значимими національностями виявилися: чеченець, де оцінки найчастіше наближалися до полярних (по п'яти шкалах), за ними йдуть африканець, німець і англієць (крайні значення по чотирьох шкалах), а так само євреї, азербайджанець і українець (крайні значення по трьох шкалах). Отже, відносно цих національностей у респондентів цієї групи існують найбільш жорсткі емоційно-оцінні стереотипи, що також підкріплюється результатами асоціативного методу. Крайні значення по двох шкалах набув француз, і лише за однією шкалою крайні оцінки отримали американець і росіянин.

Крайню негативну оцінку отримали чеченці. Їх респонденти вважають неохайними, невірноважними, агресивними, доміантними; відмічено, що представники цієї національності не подобаються таким, що оточує. Також респонденти вважають, що оточуючим не подобаються євреї і африканці. Шкала "Подобається - Не подобається оточуючим" є найбільш важливою шкалою з точки зору виявлення позитивної або негативної емоційної зарядженості. Найбільш позитивну реакцію за шкалою "Подобаються оточуючим" (максимальну оцінку) отримали англієць, француз і українець.

Домінантним був визнаний американець, нарівні з євреєм і чеченцем. Честоблюбними визнані англієць, євреї і німець. Англієць і німець визнані найбільш розумними і охайними, а німець ще і найбільш урівноваженим. Найнеохайнішим вважається африканець.

Француз виявився близьким до українців і росіян за шкалою чутливості - в цих національностях вона максимально виражена. Респонденти даної вибірки вважають сердечною лише одну національність - українців. В цілому, українці від росіян відрізняються за шкалою "Подобається оточуючим": українці оточуючим подобаються, що не так сильно виражене відносно росіян. Росіяни визнані більш доміантними, ніж українці, менш урівноваженими, а так само менш охайними.

Не отримали максимальних оцінок ні за однією шкалою китайці і естонці, що може свідчити про відсутність яких-небудь жорстких стереотипів і емоційних реакцій на ці національності у націоналістично налаштованої молоді. Цей факт підтверджують результати методу асоціації: китайці дійсно не були оцінені настільки негативним чином, як євреї, африканці, чеченці і азербайджанці. Що стосується естонців, то і в асоціативному методі вони отримали найменшу кількість яких-небудь асоціацій. Багато респондентів пояснювали це відсутністю знань і уявлень про цю націю.

Таблиця 2

Середній бал по кожній з шкал у групі респондентів, що не мають крайніх націоналістичних поглядів

№ шкали	Азерб.	Амер.	Англ.	Африк.	Євреї	Кит.	Нім.	Рос.	Укр.	Фран.	Чеч.	Ест.
1	1,733	1,4	1,8	2,533	2,4	2,867	1,133	1,533	2,467	2,733	0,467	3,133
2	1,533	3,333	3,467	1,6	2,667	2,533	3,4	1,4	1,2	1,4	2,267	2,733
3	3,333	3,6	4,133	1,933	3,6	2,667	3,667	3,067	3,2	3,867	3,2	3,067
4	2,667	1,4	4,067	1,667	4,333	3	3,667	3,067	3,133	3,467	2,867	2,867
5	2,933	1,533	0,733	3,067	2	2,467	0,6	1,8	1,533	1,267	3,133	1,333
6	2,2	2,067	3,867	1,8	1,667	2	3	3	3,267	3,533	1,4	2,733
7	3,267	2,133	1,067	2,267	1,067	2,467	1,067	2,933	1,8	1,8	3,533	0,933
8	3,467	2	1,733	2,533	1,2	1,933	2,267	3,133	2,4	1,733	4,4	0,8
9	3,067	2,133	2,667	3	2,533	2,867	2,333	3,667	3,867	4,067	3,067	2,6
10	0,667	1,8	2	2,4	1,133	1,067	1,067	2,133	2,267	1,733	0,8	3,733

Примітки до таблиці 2:

1 - шкала "Домінантний - Поступливий"; 2 - "Сердечний - Холодний"; 3 - "Нечестоблюбний - Честоблюбний"; 4 - "Безглуздий - Розумний"; 5 - "Охайний - Неохайний"; 6 - "Не подобається оточуючим - Подобається оточуючим"; 7 - "Урівноважений - Неврівноважений"; 8 - "Неагресивний - Агресивний"; 9 - "Нечутливий - Чутливий"; 10 - "Активний - Пасивний".

Жирним шрифтом виділені крайні значення по шкалах.

Контрольна група показала дещо інші результати. Поляризація тут набагато менш виражена. Якщо в першій групі кількість шкал з крайніми значеннями складає 25% від загальної суми шкал по всіх національностях, то в другій групі таких шкал всього 10% - тобто в 2,5 рази менше. Крайні значення мають місце в наступних національностях:

- англієць - крайні значення по трьох шкалах: "честоблюбний", "розумний" і "охайний";
- чеченець - крайні значення по трьох шкалах: "домінантний", "активний" і "агресивний";
- естонець - крайні значення по двох шкалах: "неагресивний" і "урівноважений";
- азербайджанець визнаний максимально активним;
- француз визнаний максимально чутливим;
- німець - вищий бал за шкалою "охайний";
- євреї - вищий бал за шкалою "розумний".

Жодна з національностей не отримала крайньої оцінки за шкалою "Подобається - не подобається оточуючим", що може вказувати на відносно толерантне відношення респондентів до інших національностей. Найбільш позитивну оцінку цієї групи отримав англієць: він визнаний розумним, охайним, урівноваженим. Жодна національність не отримала вираженої негативної оцінки.

Цікаво що, у результаті аналізу крайніх значень ми виявили поляризацію оцінок відразу по двох шкалах у естонця - національності, яка не фігурувала в результатах групи респондентів із крайніми націоналістичними переконаннями.

Що стосується автостереотипу, то по відношенню до національності українець жорстких стереотипів виявлено не було. Українець представляється сердечним, охайним, а також урівноваженим.

Росіянин, як і українець, не отримав максимальних оцінок ні по одній з характеристик. Як і в першій групі, деякі відмінності спостерігаються за шкалою врівноваженості - росіяни менш урівноважені, а також декілька агресивніші і доміантні.

Висновки. Аналізуючи проведену роботу, представляється можливим виділити наступні особливості етнічних авто- і гетеростереотипів у двох групах української молоді.

1. У радикально націоналістично налаштованих осіб виявлений феномен фрустрації сприйняття сьогодення і ідеалізації минулого. Цей феномен не спостерігається в групі молоді з етнічно-толерантними поглядами.

2. У радикально націоналістично налаштованих осіб переважає емоційно-оцінне відношення до національностей. У групі молоді з етнічно-толерантними поглядами складові стереотипу більш врівноважені, спостерігається схильність до безоцінного відношення до різних національностей.

3. Радикально націоналістично налаштованим особам притаманна наявність специфічних стереотипів (когнітивних категорій, не властивих групі етнотолерантної молоді) відносно національностей: африканець (низькорозвиненість, первісність і кримінальна діяльність, пов'язана з торгівлею

наркотиками), азербайджанець (специфічний різновид діяльності - ринкова торгівля), англієць (рух скинхедів і футбольних хуліганів), єврей (стереотип про світову єврейську змову), українець (часта згадка історичного періоду Київської Русі). Феномен специфічних стереотипів може бути пояснений специфічним інформаційним ідеологічним простором, в який занурені особи з крайніми націоналістичними поглядами;

4. При пред'явленні стимул-реакції в радикально націоналістично налаштованих осіб, на відміну від етнотолерантних, виявлена схильність частіше оцінювати тих представників даної національності, які іммігрували зі своєї країни (чеченці, айзербайджанці, китайці, африканці), а не тих, хто проживає у своїй країні.

5. Виявлено відсутність явища етноцентризму в радикально націоналістично налаштованих осіб, що може пояснюватися незадовільною економічною і політичною ситуацією в сучасному українському суспільстві.

Отримані нами дані говорять самі за себе: українське суспільство має приділяти більше уваги формуванню толерантності у своїх членів. Недостатня кількість і якість соціальних програм, направлених на розвиток толерантного відношення до людей незалежно від їх національності, кольору шкіри і віросповідання, а також неспійка політична і економічна ситуація в країні породжують таке негативне явище в нашому житті, як крайній радикальний націоналізм, етнічна інтолерантність.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Горошко Е.И.* Интегративная модель свободного ассоциативного эксперимента / Е.И.Горошко – М.-Харьков: Ра-Каравелла, 2001. – 320 с.
2. *Барсова Т.В., Чачко С.Л.* Особенности этнических стереотипов украинской молодежи с крайними националистическими взглядами: (Материалы докладов XV Международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых "Ломоносов" / Ред. И.А. Алешковский, П.Н. Костылев, А.И. Андреев. [Электронный ресурс]) — М.: Изд-во МГУ; СП МЫСЛЬ, 2008. — 1 электрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. – Систем. вимоги: ПК с процессором 486+; Windows 95; CD-ROM; Adobe Acrobat Reader – Назва с титул. екрану.
3. *Изард К.* Психология эмоций / К. Изард. – СПб. : Изд-во "Питер", 2007. – 464 с.
4. *Налчаджян А.А.* Этнопсихологическая самозащита и агрессия / А.А. Налчаджян. – Ереван: Изд-во "Огебан", 2000. – 406 с.
5. *Ольшанский Д.В.* Основы политической психологии / Д.В. Ольшанский. – Екатеринбург: Деловая книга, 2001. – 496 с.
6. *Пайнс Э., Маслач К.* Практикум по социальной психологии / Э. Пайнс, К. Маслач. – СПб. : Изд-во "Питер", 2000. – 528 с.

Подано до редакції 18.01.2010

РЕЗЮМЕ

У статті представлені результати дослідження проявів толерантності та інтолерантності у змісті етнічних стереотипів сучасної української молоді. Виявлені і проаналізовані особливості етнічних авто- і гетеростереотипів у двох групах української молоді: групи з крайніми націоналістичними поглядами і групи, що характеризується толерантним ставленням до представників інших етнічних груп.

С.Л. Чачко

ПРОЯВЛЕНИЯ ТОЛЕРАНТНОСТИ И ИНТОЛЕРАНТНОСТИ В СОДЕРЖАНИИ ЭТНИЧЕСКИХ СТЕРЕОТИПОВ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНСКОЙ МОЛОДЕЖИ

РЕЗЮМЕ

В статье представлены результаты исследования проявлений толерантности и интолерантности в содержании этнических стереотипов современной украинской молодежи. Выявлены и проанализированы особенности этнических авто- и гетеростереотипов у двух групп украинской молодежи: группы с крайними националистическими взглядами и группы, характеризующейся толерантным отношением к представителям других этнических групп.

S.L. Chachko

MANIFESTATION OF TOLERANCE AND INTOLERANCE IN THE CONTENTS OF ETHNIC STEREOTYPES OF MODERN UKRAINIAN YOUTH SUMMARY

The article presents some results of research on manifestation of tolerance and intolerance in the contents of ethnic stereotypes of modern Ukrainian youth. It reveals and analyzes some features of ethnic auto- and heterostereotypes of two groups of Ukrainian youth: the ones with extreme nationalistic views and those characterized by tolerant attitude towards representatives of other ethnic groups.